

# תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה מד: ברכות הריח (2): הגדרת מיני הבשמים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

## סוגיה מד: ברכות הריח (2): הגדרת מיני הבשמים

\*\*

### רקע

חכמים תיקנו חמש ברכות על ריח טוב: "בורא עצי בשמים", "בורא עשבי בשמים", "בורא מיני בשמים", "בורא שמן ערב" ו"שנתן ריח טוב בפירות". בסוגייתנו נעסוק בהגדרת המינים השונים.

### מקורות

- א. גמ' מג: "אמר רב גידל אמר רב האי סמלק... מלא כל הארץ כבודו"  
 ב. תוס' ד"ה שמן, הכי, האי  
 רי"ף לא: "וסמלק וחלפי דימא... והלכתא כרבא דבתרא הוא"  
 תלמידי רבינו יונה ד"ה וסמלק, וכתב  
 רא"ה ד"ה וסמלק, ונרקום דגיננייתא, וסגלי, אמר רב זוטרא  
 רמב"ם הל' ברכות פ"ט הל' ד-ו  
 רא"ש סי' לז  
 ג. שו"ע סי' רטז סע' ז-יא, יד, ומשנה ברורה

רא"ה

**וסמלק וחלפי ימא מברכינן עליהו בורא עצי בשמים.** פירוש, סמלק וחלפי ימא הם עשבים בעלי ריח בגופן ואינן רכים כעשבים אלא גדלים הם על גבי קרקע. ואלו אית פרי, ודאי בורא פרי האדמה מברכינן ביה ולא בורא פרי העץ, דלישנא דעץ בברכה דבורא פרי העץ בעי למימר אילן והני לאו אילן נינהו, אבל כל מידי דקשי מיקרי בלישנא דעלמא עץ, וההוא לא בעי למימר אילן אלא דבר קשה, והילכך הני דאית להו ריח טוב בגופן, לענין גופן עץ מיקרי, ומברכינן בהו בורא עצי בשמים. ובגמ' מיתנין עלה ראייה דמידי דלאו אילן משום דקשי מיקרי עץ, מדכתיב ותטמנם בפשתי העץ, והא פשתיים לאו אילן הוא ואיקרי עץ.

**ונרקום דגיננייתא.** עשבים הם בעלי ריח בגופן והן קשים מברכינן עליה בורא עצי בשמים. **דדברא בורא עשבי בשמים.** שהן רכין.

**וסגלי בורא עשבי בשמים.** פירוש עשבים הם בעלי ריח בגופן והן רכין. פירוש, אבל בפרהים ודאי בין של אילן בין של עשבים, בכלהו מברכינן ברוך שנתן ריח טוב בפירות, וכדכתיבנא לעיל בגמ'.

**אמר רב זוטרא האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא מברך ברוך שנתן ריח טוב בפירות.** פירוש, ואף על פי שעקרון לאכילה ולא עבידי לריחא, כיון שמתכוין להריח מברך. הא בשאינו מתכוין להריח, אף על פי שמריח ונהנה, אינו מברך אלא במידי דעביד לריחא, כדאיתא לקמן בפרק אלו דברים.

## הסבר הסוגיה

אמר רב גידל אמר רב: האי סמלק מברכין עלויה בורא עצי בשמים... אמר רב ששת: הני סיגלי מברכין עלייהו בורא עשבי בשמים. [גמ' מג:]

הגמ' דנה מהי הברכה על סמלק, חלפי דימא, נרקום וסיגלי, ומדיון זה ניתן ללמוד מהי הגדרת "עץ" ו"עשב" לברכת הריח.

הגמ' אומרת שעל סמלק, חלפי דימא ונרקום דגנוניתא מברכים "בורא עצי בשמים", ועל נרקום דברא ועל סיגלי מברכים "בורא עשבי בשמים". מפרש הרא"ה [ד"ה וסמלק] שהגדרת עץ לעניין "בורא פרי העץ", שונה מהגדרת עץ לעניין "בורא עצי בשמים". "פרי העץ" הוא פרי של אילן, והגדרת אילן היא צמח שגזעו קיים משנה לשנה [מ. ד"ה ועל דבר. עיין לעיל עמ' 114-116], ואילו "עצי בשמים" הם בשמים המופקים מענפים או מגבעולים קשים כעץ. הגבעול של נרקום דגנונייתא קשה ומברכים עליו "בורא עצי בשמים", ואילו על נרקום דברא מברכים "בורא עשבי בשמים" אף שהוא מאותו המין, כיוון שהוא רך. תלמידי רבינו יונה [לא: ד"ה וסמלק] חולקים על הרא"ה ומפרשים את הגמ' להפך. הם מפרשים: "סמלק וחילפי דימא העץ שלו הוא רך ביותר" ואף על פי כן מברכים עליהם "בורא עצי בשמים", כנראה שלדעתם החילוק בין "עצי בשמים" ל"עשבי בשמים" זהה לחילוק שבין "פרי העץ" ל"פרי האדמה".

הגמ' [מג:] אומרת שעל אתרוג מברכים "שנתן ריח טוב בפירות". נחלקו הראשונים בהגדרת "פרי" לברכת הריח. המהר"ם מרוטנבורג [מובא בטור סי' רטז] סובר שעל ריח קנה וקינמון אינו מברך "שנתן ריח טוב בפירות", ומסביר הבית יוסף [סע' ג ד"ה וכתב] "מפני שאינם עיקר פרי" [פירוש לפירושו, לפי שהעץ עושה גם פירות אחרים זולת הקנה והקינמון] - פרישה [אות ט]. הרא"ש [סי' ו] חולק על המהר"ם וסובר שכיוון שקנה וקינמון עומדים לאכילה מברך על ריחם "שנתן ריח טוב בפירות", אך לגבי ורד הרא"ש [סי' לז] פוסק שאינו מברך עליו "שנתן ריח טוב בפירות" כשיטת רב האי גאון, אלא "בורא עצי בשמים", כשיטת הרמב"ם [פ"ט ה"ו] מפני "שאיין עיקרו לאכילה". הרשב"א [שו"ת ח"א סי' שצז] פוסק כשיטת רב האי גאון מפני שהורד נאכל בתוך מיני מרקחת.

כל הראשונים הללו סוברים שרק דבר הראוי לאכילה מוגדר כפרי שניתן לברך עליו "שנתן ריח טוב בפירות". מהרא"ה [ד"ה וסגלי] משמע שהוא חולק על כל הראשונים הללו, ולדעתו גם פרח, אפילו שאינו ראוי לאכילה, מוגדר כפרי לעניין ברכת הריח. הרא"ה כותב בפירוש שמברכים "בורא עצי בשמים" ו"בורא עשבי בשמים" על הגבעול בלבד, והפרחים אינם כלולים בברכה זו, ולהם תיקנו חכמים את ברכת "שנתן ריח טוב בפירות". הרמב"ם [פ"ט ה"ו] פוסק שמברכים על ורד "בורא עצי בשמים", זאת אומרת שגם על הפרחים מברכים "בורא עצי בשמים".

לדעת הרמב"ם פירוש הנוסח "בורא עצי בשמים" הוא שהקב"ה ברא אילן הנותן ריח טוב, ואף הפרח הוא ריח טוב של האילן. לדעת הרא"ה פירוש הנוסח הוא שהקב"ה ברא עץ המריח ריח טוב, ולכן מברכים רק כשהריח הוא של העץ עצמו.

כפי שראינו, חכמים תיקנו חמש ברכות על הריח. המבנה של ברכות הריח דומה למבנה של ברכות האכילה. בשני סוגי הברכות יש ברכה אחת כללית - "בורא מיני בשמים" המקבילה ל"שהכל נהיה בדבורו". בשניהם ברכות פרטיות - "בורא עשבי בשמים" המקבילה ל"בורא פרי האדמה" וכן "בורא עצי בשמים" המקבילה ל"בורא פרי העץ" [בברכות האכילה יש ברכה נוספת "בורא מיני מזונות" שאין לה מקבילה]. ובשניהם שתי ברכות ייחודיות - "בורא שמן ערב" המקבילה ל"בורא פרי הגפן" וכן "שנתן ריח טוב בפירות" המקבילה ל"המוציא"<sup>1</sup>.

הדמיון המבני מעיד על דמיון הלכתי בין ברכות הריח לבין ברכות האוכל, אך נחלקו הראשונים בהיקף הדמיון בין שני סוגי הברכות. נבחן דינים אלו ביכולת לפטור ברכה אחת בכרכה אחרת ובדין משקה היוצא מהפרי.

המשנה [מ.] אומרת שבדיעבד יוצאים ידי חובת כל ברכות האכילה בברכת "שהכל", ומפורש בתוס' [מג. ד"ה ועל] וברמב"ם [פ"ט ה"א וה"ה] שהדין שניתן לצאת ידי חובת ברכה פרטית בברכה כללית תקף גם לברכות הריח, ובמקרה של ספק יכול לברך ברכה כללית ולפטור ברכה פרטית [תוס' מביאים שתי דעות אם מברך "שהכל" או "בורא מיני בשמים", ברמב"ם מפורש שמברך "בורא מיני בשמים"]. אמנם הרמב"ם [פ"ט ה"ד] פוסק שברכת "בורא עשבי בשמים" אינה פוטרת את ברכת "בורא עצי בשמים", אך הלכה זו אינה מעידה על הבדל מהותי בין ברכות הריח לברכות האכילה, כיוון שהיא נובעת מסיבה לשונית. פירות העץ צומחים מהקרקע, ולכן ברכת "בורא פרי האדמה" כוללת גם אותם. "עצי בשמים" אינם גדלים מעשב, ולכן ברכת "בורא עשבי בשמים" אינה כוללת אותם<sup>2</sup>.

הטור [סי' רטז] מדייק מדברי הרמב"ם [פ"ט ה"ד] שאם יש לפניו מיני בשמים, עצי בשמים ועשבי בשמים יכול לפטור את כולם בברכה אחת, ומביא את דברי רב עמרם שחייב לברך "על כל אחד ברכה בפני עצמה", כשם שבברכות האכילה ברכות שאינן שוות אינן פוטרות זו את זו<sup>3</sup>. נראה להסביר שלדעת הרמב"ם יש הבדל מהותי בין ברכות הריח לברכות האכילה, בברכות האכילה חכמים תיקנו ברכה מיוחדת לכל מין ומין ואילו בברכות הריח חכמים קבעו חובה לברך, ונתנו נוסחים שונים לברכה. כשיש לפניו מינים שונים, אין חובה להשתמש בכל הנוסחים ויכול לכלול את כולם בנוסח אחד.

<sup>1</sup> עיין לעיל [עמ' 119] משמעות החילוק בין "ברכה פרטית" לבין "ברכה ייחודית".

<sup>2</sup> הרוקח [מובא בבית יוסף סי' רטז סע' י ד"ה כתב, ונפסק ברמ"א סע' י] כותב שיש להקדים "בורא עצי בשמים" לפני "בורא עשבי בשמים" כשם שמקדימים "בורא פרי העץ" ל"בורא פרי האדמה". צריך להסבירו שלמרות ש"בורא עצי בשמים" אינה מבוררת יותר מ"בורא עשבי בשמים" מקדימים ברכה זו מפני שעץ חשוב יותר משיח [ודברי המשנה ברורה (סק"מ) ש"בורא עצי בשמים" היא ברכה מבוררת ופרטית ביותר] צריכים עיין.

<sup>3</sup> נחלקו הבית יוסף [סי' רטז סע' י ד"ה ויראה] והפרישה [שם אות כג] בהסבר השיטות. הבית יוסף מפרש שלדעת הרמב"ם ניתן לכתחילה לברך על כל המינים "בורא מיני בשמים", ורב עמרם סובר שלכתחילה מברך על כל מין ומין. הפרישה מפרש שגם הרמב"ם מודה שלכתחילה צריך לברך על כל מין ומין, ורק בדיעבד כשכבר בירך "בורא מיני בשמים" אינו חייב לחזור ולברך על המינים האחרים, ואילו רב עמרם סובר שברכות הריח זהות לברכות האכילה, וגם כשבירך "בורא מיני בשמים" חוזר ומברך על המינים האחרים.

דין נוסף שיש בו הבדל בין ברכות הריח לברכות האכילה הוא דין משקה היוצא מהפירות. למדנו [לעיל עמ' 92] שעל מיץ הנסחט מהפירות מברכים "שהכל", ולא "בורא פרי העץ". במקביל, נחלקו הראשונים בברכות הריח מה מברכים על מי ורד, שהם נוזל שנסחט מוורדים או מים שבישלו בהם ורדים<sup>4</sup>. הרמב"ם [פ"ט ה"ו] פוסק שמברכים על מי ורד את ברכת הוורד - "בורא עצי בשמים", הראב"ד [בתלמידי רבינו יונה לא: ד"ה וכתב] סובר שמברכים עליהם "בורא מיני בשמים", ומסביר רבינו יונה שאין מברכים "בורא עצי בשמים" מפני שאינם "באין מהעץ אלא מהפרי הנברא בתוכו", ולכן אינם מהווים "עצי בשמים". הרא"ה [ד"ה ומשחא דאפרסמונא] סובר שברכות הריח דומות לברכות האכילה, וכשם שאין מברכים על משקה היוצא מפרי "בורא פרי העץ" כך אין מברכים על בושם היוצא מהעץ "בורא עצי בשמים".

המגן אברהם [סי' רטז סק"ז] מסביר שההבדל בין ברכות הריח לברכות האכילה הוא מפני שריח מי הוורד זהה לריח הוורד, ואילו טעם מי הפירות אינו זהה לטעם הפירות. ניתן להסביר, לאור הסברא דלעיל, שברכות האכילה נקבעו על פי חשיבות המאכלים, וכיוון שמי הפירות אינם חשובים כפירות עצמם הם מאבדים את ברכתם. ברכות הריח לא נקבעו על פי חשיבות הבשמים, אלא הן נוסחים שונים של אותה ברכה, ולכן אף אם חשיבות מי הוורד אינה כזו של הוורד אין סיבה שיאבדו את ברכתו.

#### סיכום

נחלקו הראשונים בהגדרת "עץ" ו"עשב" ובהגדרת "פרי", בדין משקה היוצא מפרי העץ ובצורך לברך על כל מין ומין את ברכתו:

"עץ" ו"עשב" - מתלמידי רבינו יונה משמע שהגדרת עץ לעניין ברכות הריח זהה להגדרת עץ לברכות האכילה. הרא"ה סובר שהגדרה שונה, ומברכים "בורא עצי בשמים" על גבעול הקשה כעץ.

"פרי" - נחלקו הראשונים על מה מברכים "שנתן ריח טוב בפירות": המהר"ם מרוטנבורג סובר שמברכים רק על פרי שהוא עיקר ייעודו של העץ, הרא"ש סוברים שמברכים על כל דבר העומד לאכילה, ורב האי גאון והרשב"א סוברים שמברכים גם על דברים הנאכלים בתוך מיני מרקחת. הרא"ה סובר שמברכים ברכה זו גם על כל הפרחים. משקה היוצא מהעץ - הרמב"ם והרא"ש סוברים שמברכים עליו "בורא עצי בשמים", הראב"ד סובר שמברכים עליו "בורא מיני בשמים", והרא"ה סובר שמברכים עליו "בורא מיני בשמים" כשם שמברכים "שהכל" על מי פירות.

ברכה אחת על מינים שונים - הרמב"ם והטור סוברים שאם יש לו כמה מינים וביניהם מין שברכתו "בורא מיני בשמים" יכול לפטור את כולם בברכה זו, ורב עמרם סובר שצריך לברך על כל מין ומין. ניתן להבין שיש הבדל מהותי בין ברכות האכילה שבהן חכמים תיקנו ברכה לכל מין ומין לפי חשיבותו, לבין ברכות הריח שחכמים תיקנו חיוב לברך על הנאת הריח, ותיקנו נוסחים שונים לברכה זו.

<sup>4</sup> כך משמע מהב"ח [סי' רטז סע' ד ד"ה ומי הוורד].

## הלכה

השו"ע [סי' רטז סע' ב-ג] פוסק שעל פרי שעיקרו עומד לאכילה, כגון קינמון וציפורן [עיין משנה ברורה ס"ק טו-טז], מברכים "הנותן ריח טוב בפירות" [המשנה ברורה (סק"ט) מצטט אליה רבה שלשון הברכה היא: "אשר נתן ריח טוב בפירות"], וכשאין עיקרו עומד לאכילה, כגון ורד, מברכים עליו "בורא עצי בשמים".

השו"ע [סע' י] פוסק כרב עמרם שצריך לברך על כל מין את הברכה הראויה לו, ואין לפטור את כל המינים בברכת "בורא מיני בשמים"; אמנם בדיעבד אם בירך על כל סוגי הבשמים "בורא מיני בשמים" יצא, ולכן צריך לברך כך בכל מקרה מסופק [סע' ב]. המשנה ברורה [סקי"ג] מביא מחלוקת פוסקים אם יצא בדיעבד גם בברכת "שהכל".